

Földvári Mónika

A VALLÁSOSSÁG TÍPUSAI A MAI MAGYAR TÁRSADALOM GENERÁCIÓIBAN*

Az utóbbi időben a vallásosság típusaira fókuszáló vallásszociológiai megközelítésekben hangsúlyossá vált, hogy a modern társadalmakban nem lehet a vallásos-nem vallásos dichotóm felfogásból kiindulni (még ha az előbbi kategóriát több dimenzió szerint értelmezzük is). Más társadalmi jelenségekhez hasonlóan a vallásosság is egyre komplexebbé, egyre kevésbé koherenssé válik, az emberek viszonyulása a valláshoz nagyon sokféle lehet. A vallásosság típusainak vizsgálatában éppen ezért nagy előrelépést jelentett a többváltozós statisztikai módszerek alkalmazása. Több kutatási eredmény (Földvári 1996; Földvári–Rosta 1999)¹ is alátámasztani látszik azt a tézist, miszerint ma Magyarországon a vallási tér három pólusú: a nem vallásos és hitvalló keresztény csoporton² kívül kirajzolódik egy „kulturálisan keresztény” típus is, ami ritka vallásgyakorlattal, bizonytalan hittel és a vallási elemek szabad válogatásával jellemezhető.

Ha azonban generációk szerint vizsgálódunk, azt tapasztaljuk, hogy ez a ma már általánosan elfogadott kép legalábbis eredeti formájában csak néhány generációra érvényes. Megfelelően árnyalt képet csak úgy kaphatunk, ha figyelembe vesszük, hogy az egyes generációk gyakran gyökeresen eltérő útjuk, történelmi tapasztalataik, gazdasági-társadalmi körülményeik folytán világnézetüket tekintve nagyon távol állhatnak egymástól, s ennek megfelelően külön-külön is vizsgálat tárgyává kell tennünk azokat. Több empirikus munka is alátámasztja ennek fontosságát. Ezekből kiviláglik, hogy a gazdasági-társadalmi változásokkal összefüggésben a vallásosság terén jelentős, generációkhoz köthető váltások történtek (Tomka 1998), s hogy a kelet-európai országokban jóval erősebb a társadalom vallás szerinti megosztottsága, mint Nyugat-Európában (Ester–Halman–de Moor 1993; Tomka 1996). Nem véletlen, hogy Inglehart felvetése (1990, 1997) nyomán ma egyre inkább hangsúlyossá válik a vallásszociológiában a generációk kérdése. Az ideai, Turinban megtartott nemzetközi konferencia sem véletlenül szerveződött a „vallás és nemzedékek” téma köré (Garelli 2003). A konferencián a generációs különbségek témakörében elhangzott több mint száz elő-

* Köszönettel tartozom Tomka Miklósnak és Füstös Lászlónak a tanulmány megírásához nyújtott segítségéért, továbbá a *Szociológiai Szemle* névtelen lektorának értékes megjegyzéseierért.

1 A hivatkozott munkákban az ISSP (International Social Survey Project) 1991 és a RAMP (Religious and Moral Pluralism) 1997 nemzetközi kutatások Magyarországra vonatkozó adatai szerepelnek.

2 A „hitvalló kereszténység”, „kulturális kereszténység” és „világi humanizmus” elnevezések Yves Lambert-től származnak (Lambert–Michelat 1992; Lambert 1994, Földvári–Rosta 1998), aki tudomás szerint elsőként mutatta ki (Franciaországra vonatkozóan), hogy amennyiben az elemzésbe sokféle, vallásosságra vonatkozó változót bevonunk, azok három nagy csoportba rendeződnek. A „hitvalló kereszténység” mindenekelőtt egy személyes Istenben való hittel, egyházi szertartások rendszeres látogatásával, vallási közösségekhez tartozással és azzal jellemezhető, hogy az élet céljának Istent tekintik. A „kulturális kereszténységet” jellemző ritka vallásgyakorlat és bizonytalan hit együtt jár a vallási kultúra elemeiből való szabad egyéni választással, amelynek tipikus példája a New Age mozgalom lehetne. A „világi humanizmust” a vallási hitek és gyakorlatok elutasítása jellemzi.

adás ékes bizonyítéka annak, hogy a kérdés hirtelen a nemzetközi szociológiai érdeklődés középpontjába került. Úgy látszik, hogy a fontos változások generációs váltások során realizálódnak, s a jelen tanulmány eredményei is ezt támasztják alá. Ez a munka a vallásosság és értékek kapcsolatát vizsgáló PhD-dolgozatom egy előtanulmánya, s itt most az egyes generációkban megmutatózó vallási típusok feltárására törekszem. Egy tervezett következő tanulmányban az alább bemutatott vallási típusok értékrendi sajátosságait veszem majd górcső alá. Az egyes generációs sajátosságokban időnként felfedezni véltem bizonyos makrotársadalmi tényezők hatását, amelyekre röviden ki fogok térni. Ez utóbbi témára vonatkozó megállapításaim azonban hipotetikusak, további empirikus alátámasztást igényelnek. Az elemzések az *Európai értékrendkutatás* (a továbbiakban EVS – European Values Study) 1999-es adatainak felhasználásával készültek.³

Vallási típusok az egyes generációkban

Az EVS-kutatásokban sokféle vallásosságra vonatkozó kérdés szerepelt, rákérdeztek többek között a felekezetre, a vallásgyakorlatra (ima és szertartások látogatása), az istenhittre, a különböző hittartalmakra (például pokolban, mennyben, lélekvándorlásban való hit), a vallásnak a kérdezett életében betöltött fontosságára, az egyházban való bizalomra. Így lehetőség van a vallásosság árnyalt megközelítésére.⁴

A vallásosság modern társadalmakban tapasztalt sokszínűségének egyik forrása, hogy az emberek sokféleképpen viszonyulnak, viszonyulhatnak a vallás mint kulturális rendszer⁵ egyes elemeihez a modern társadalmakban. Előfordulhat, hogy csupán a vallási kultúra, tanítás bizonyos elemeit fogadják el, esetleg a szertartások (is) vonzzák őket, de az is lehetséges, hogy elsősorban a közösségi oldal válik hangsúlyossá számukra. Így például járhat valaki rendszeresen templomba anélkül, hogy imádkozna, vagy elfogadná a mennyország létét (noha az része a keresztény tanításnak). Kérdés, hogy megmutatkozik-e ebben a sokféleségben valamiféle rendszer.

A kérdés vizsgálatára első megközelítésben a többváltozós statisztikai módszereket tartom a leghasznosabbnak, jelen esetben az MDS-elemzést.⁶ A módszer segítségével

- 3 A magyar minta országosan reprezentatív, 1000 fős. Ezúttal szeretnék köszönetet mondani konzulensnek, Tomka Miklósnak, hogy az adatokat rendelkezésemre bocsátotta.
- 4 A teljességhez hozzátartozik, hogy a kutatási anyag elsősorban az intézményes keresztény vallásosság leírására alkalmas, hiszen konkrét ismereteink elsősorban erre vonatkoznak, így a kérdések is ebből kiindulva fogalmazódtak meg.
- 5 A vallás mint társadalmi-kulturális rendszer magában foglalja a vallási kultúrán, erkölcsön, szimbólumrendszeren, a világ értelmezésén, a lét értelmére és céljára vonatkozó meghatározásokon kívül azt az azonos hitű közösséget is, mely ennek a kultúrának megteremtője és hordozója, továbbá azt a szervezetet, amely ennek a közösségnek a vallási, kulturális önazonosságát képviseli (Tomka 1985, 1990; Geertz 1994). A vallásosság nem közösséghez, hanem egyénhez köthető fogalom, az egyén valláshoz való viszonyát foglalja magában.
- 6 A MultiDimensional Scaling a változók belső struktúrájának feltárását lehetővé tevő és grafikusán megjelenítő többváltozós statisztikai módszer. Az eredményül kapott térben a változókat reprezentáló pontok közötti távolságok - amennyire lehetséges - az eredeti távolságoknak felelnek meg (Cox-Cox 1994; Füstös-Meszéna-Simonné 1997). Az eredmények helyes értelmezésének érdekében kiegészítőképpen klaszteranalízist is alkalmaztam.

átfogó képet kaphatunk arról, hogy a vallásosság mely jellegzetességei járnak gyakrabban együtt, ennek révén milyen változócsoporthatások alakulnak ki, vagyis a vallásosság milyen típusai figyelhetők meg.

Az elemzéseket generációnként⁷ és a teljes mintára vonatkozóan is elvégeztem.

Kiindulásképp vessünk egy pillantást a teljes mintára vonatkozó MDS-térre!⁸ (Lásd az 1. ábrát!)

1. ábra

A vallási változók MDS-tere

A bevont vallási (dichotóm) változók a következők:

- Istenhit: istszem (személyes Isten), istlel (lélek, vagy életerő), istnemt (bizonytalan), istnem (nem létezik Isten, lélek vagy életerő)
- Ima gyakorisága: ima1 (naponta), ima2 (legalább hetente, de ritkábban, mint naponta), ima3 (ritkábban, mint hetente, de legalább évente néhányszor), ima4 (ennél is ritkábban, vagy soha)
- Vallási eseményeken való részvétel: szert1 (havonta legalább egyszer), szert2 (ünnepekkor, évente legalább egyszer), szert3 (ennél is ritkábban, soha)
- Vallás fontossága: vfont1-vfont4 (nagyon fontos, elég fontos, nem nagyon fontos, egyáltalán nem fontos)
- Hitek: halal (halál utáni élet), pokol, menny, lelv (lélekvándorlás)
- Egyházban való bizalom (V200): ebiz1 (bizik)

7 A generációk kialakításánál törekedtem arra, hogy a határokat lehetőleg a leírt értékrendi és vallásosság terén megmutató törésvonalak mentén húzzam meg (Tomka 1998; Hankiss et al. 1982), másrészt, hogy a születés időtartamát tekintve nagyjából tíz éves időközöket kapjak. A generációk ennek alapján a következők lettek: 1918 előtt (N=20), 1918–28 (N=90), 1929–38 (N=142), 1939–48 (N=153), 1949–60 (N=249), 1961–72 (N=204) között és 1973 után (N=142) születettek. A kis elemszám és a hasonló vallási tér miatt az első két korcsoportot együtt kezeltem, így az 1929 előtt születettekre vonatkozóan N=110.

8 A modell Stress-értéke 0,13486, ami azt jelenti, hogy az elfogadható (0,2 alatti érték).

Az ábra függőleges dimenziója a bizonyosságot, a vízszintes dimenzió pedig az elköteleződés jellegét fejezi ki: jobb oldalt csoportosulnak azok a változók, amelyek a vallás elutasítását, bal oldalt pedig azok, amelyek egy intenzívebb keresztény vallásosságot jelenítenek meg. Az így kirajzolódó három csoport gyakorlatilag megfelel a fent már bemutatott Yves Lambert-féle tipológiának. Ugyanez a konfiguráció mutatkozik meg (talán még markánsabban) az 1991-es EVS-adatokon is. Ez az általános kép. Ha a hazai népeiséget egészében vizsgáljuk, ezek a változócsopontosulások rajzolódni ki, ezek a típusok figyelhetők meg már hosszabb ideje. Mivel azonban e téren a népeiség bizonyos csoportjai nagyon eltérnek egymástól, ez az általános kép egyben elnagyolt is, elfedi a mögötte rejlő különbségeket. Elfedi azt a dinamikát is, ami az egymást követő generációk vallásosságának vizsgálatánál megmutatkozik.

Az 1929 előtt születettek

Az MDS-terek tanúsága szerint generációról generációra jelentős változások mutatkoznak meg a vallásosságban. Tekintsük meg a legidősebb generációra vonatkozó 2. ábrát!⁹

Látható, hogy két csoportosulás különül el egymástól: egyfelől egy nem túl koherens vallásos csoport, másfelől egy attól elhatárolódó csoport. Ez utóbbiban egy nagyon sűrű változócsoport figyelhető meg, melyben együtt találjuk az istenhit elutasítását a bizonytalan állásponttal (nem tudja, hogy van-e isten, lélek vagy életerő) és a lélekben, illetve életerőben való hittel. Hit tekintetében tehát vallásos hitről vagy az attól való elhatárolódásról beszélhetünk, ami érthető is, ha figyelembe vesszük, hogy ezek az emberek legkésőbb néhány évvel a világháború után voltak húszévesek, vagyis egy keresztény szellemű társadalomban, egy általános keresztény kultúrában nőttek fel. Ez volt a viszonyítási alap, amit el lehetett fogadni, vagy el lehetett tőle határolódni. Úgy tűnik, ami a hitet illeti, inkább az elhatárolódás a hangsúlyos, s nem egy önálló álláspont kialakítása. Vallásgyakorlat terén azonban elválik a vallását valamilyen szinten gyakorló és a vallásgyakorlattal nem élő típus (az ábrán szaggatott vonallal jelöltem). A vallásos változók vonulatában elkülönül a szertartások gyakori látogatottsága: ez is a keresztény kultúrával függhet össze: lehetséges, hogy sokan szokás szerint eljártak templomba, de a vallásosság egyéb területeitől távol álltak. A vonulatban még két alcsoport figyelhető meg: az egyik egy egyházas vallásosságot jelenít meg (egyházban való bizalom, mennyben, halál utáni életben való hit), a másikban a vallásosság egy bensőséges gyakorlási módja fejeződik ki (mindennapos ima, személyes Istenben való hit, a vallás nagyon fontos az életben). A tengelyeknek is a vallásgyakorlat ad értelmet: a függőleges tengely mutatja az intézményes, míg a vízszintes a személyes vallásgyakorlat (ima) szintjét.

9 A változók azonosak a teljes népeiségre vonatkozó ábránál közöltekkel. Stress = 0,13341. A csoportok kialakításának egyértelműbbé tételéhez klaszteranalízist is alkalmaztam, melynek eredményei megerősítik e típusok létét.

2. ábra**A vallási változók tere, EVS 1999***Az „átmeneti” 1929–38-as generáció, és ami utána következik*

A további generációkban két nagyívű folyamat figyelhető meg: egyrészt fokozatosan elkülönül a bizonytalan és nem vallásos csoport, így egyre határozottabban kirajzolódik a vallás elutasításának típusa (s az 1939–48-as generációtól kezdve mindvégig megfigyelhető egy határozott nem vallásos típus); másrészt az intenzív keresztény vallásosság változói egyre sűrűbb csoportosulásba rendeződnek (az 1939–48-as generációtól kezdve), s ez együtt jár lényeges konfigurációs változásokkal is. Az első folyamat háttérében markáns történelmi változások állnak. Az említett generációk tagjai fiatal korukban azzal szembesültek, hogy a hivatalos, a „tudományos” álláspont a vallás elutasítása, mely különösen az ötvenes években sokakat érintő gyakorlati lépésekben is megnyilvánult (Mészáros 1994). Vessünk most egy pillantást az 1929–38-as és az 1939–48-as generáció ábráira!¹⁰ (Lásd a 3. és 4. ábrát!)

10 Az MDS-elemzések Stress-értékei rendre 0,14770 és 0,14460, ami elfogadható. Az első esetben a vízszintes tengely továbbra is a személyes vallásgyakorlat szintjét fejezi ki, a függőleges tengely értelme vitatható. Az ezt megelőző generációtól (1929 előtt születettek) a következőig (1939–48 között születettek) egy átrendeződés történik ebben a tekintetben, s az 1939–48-as generációban már az istenhit jellege (személyessége) adja meg a függőleges tengely értelmét.

3. ábra

A vallási változók tere, EVS 1999 (1929–38 között születettek)

4. ábra

A vallási változók tere, EVS 1999 (1939–48 között születettek)

Az 1929–38-as generációban átmenetileg megfigyelhető a „klasszikus” hármastagolódás, igaz, hit tekintetében itt még nem markáns a bizonytalan és nem vallásos csoport elválása. A klaszteranalízis eredményei is azt sugallják, hogy igazából itt még nem lehet a „világi humanizmusról” mint kiforrott típusról beszélni (csupán arról van szó, hogy a nem vallásos változók eltávolodtak a „kulturális kereszténység” változócsoporttól). A kulturális és hitvalló kereszténység 3. ábrán látható típusai a klaszteranalízis eredményeképp is kirajzolódnak. A következő generációban már határozottan elkülönül a bizonytalan és nem vallásos típus, de egy sajátos jelenség megbontja a hármastagolódást: a személyes Istenbe vetett hit eltávolodik az intenzív keresztény vallásosság változóitól (s ilyen markánsan csak ebben a generációban!) gyakorlatilag egy negyedik típust képezve (erre még visszatérek alább).¹¹ A tengelyek értelme is változik: a vízszintes tengely értelmét a személyes vallásgyakorlat szintje, a függőlegesét pedig az istenhit jellege adja meg.

A fent említett második folyamat a vallásos változócsoport egyre koherensebbé válása, „besűrűsödése”, mely az 1939–48-as generációnál kezdődik, az 1949–60 között születetteknel éri el csúcspontját, s valamelyest enyhül az 1961 után születetteknel. Ami a konfigurációt illeti, egy nagyon lényeges változásra lehetünk figyelmesek az 1939 után születettek esetében: a „kulturális kereszténység” változói határozottan közelítenek az egyre inkább besűrűsödő hitvalló keresztény csoporthoz, annak mintegy holdudvarát képezve. Az intenzív egyházas vallásosság egységesedésének és a „kulturális keresztény” változók e mellé rendeződésének hátterében több tényező is állhat. A legkézenfekvőbbnek az látszik, hogy az említett generációkba tartozók fiatal korukban megélték a vallásosság üldözését és társadalmi diszkriminációját, s ezzel párhuzamosan a vallásosság hanyatlását a hatvanas évektől. Abban nőttek fel, hogy vallásosnak lenni nem természetes, nem magától értetődő, ráadásul megnehezíti az életben való boldogulást. Sokan ezért inkább a mások számára nem látható útjait választották a vallásosságnak.¹² Mivel azonban a hitvalló keresztény csoporttól távolodtak el, sok szempontból inkább ahhoz közelítenek, így alakulhatott ki az intenzív keresztény változókat övező csoportosulás.

A folyamat következtében a hitvalló keresztény vallásosság típusa „letisztult”, egységesebbé vált. Azok tartottak ki mellette, akik az életüket nem tudták enélkül elképzelni, s nem akarták enélkül élni. Számukra a tradicionális egyházas vallásosság jelentette ebben az időszakban a megfelelő keretet (Tomka 1998). A fenyegetettség légkörében „befagyó” hitvalló keresztény vallásosság adataink tanúsága szerint nagyon koherens volt (ezt fejezi ki a sűrű változócsoportosulás). Meg kell említeni továbbá, hogy a második világháborút követő nagyívű társadalmi változások következtében tömegek életkörülményei változtak meg oly módon, hogy a korábbi lakóhelyi közösségükkel együtt a vallási közösségeikből is kiszakadtak (Tomka 1991).

11 Klaszteranalízissel is ugyanezek a csoportok különülnek el.

12 Ezzel függhet össze a „személyes istenbe vetett hit” jelentésváltása az egymást követő generációkban. Az ennek megfelelő istszem változó egészen az 1929–38-as generációig a hitvalló kereszténység vonulatába esik, a mindennapi ima változójához közel, ebben az összefüggésben egyfajta személyesen átélt vallásosságot kifejezve. A következő generációban eltávolodik az intenzív vallásosságot kifejező változóktól, s úgy látszik, a „személyes” itt inkább a „magánügyként megélt” szinonimája. Később összekapcsolódik különböző változókkal, de már az intenzív vallásosság változóitól távol (kivéve az 1961–72-es generációt).

Emellett a hatvanas évek légkörében, amikor bármilyen közösségi élet gyanús volt, s az emberek kénytelenek voltak csigaházaikba húzódní, először nyílt meg az anyagi gyarapodás lehetősége, amely materiális irányba terelte az emberek vágyait és céljait, tovább erősítve a „bezárkózást”. Hankiss ezt a folyamatot üres (azaz nem értékekkel telített) individualizációnak nevezte (Hankiss et al. 1982). Úgy látszik, hogy mindezek a hatások nem múltak el nyomtalanul: ma is megmutatkoznak azoknak a generációknak a világnézetében (az 1939–48 és 1949–60 között születettek generációiban), akiket a legérzékenyebb korszakokban érintettek.¹³

Az alább látható az 1949–60 között születettek MDS-ábrája¹⁴ (5. ábra).

5. ábra

A vallási változók tere, EVS 1999 (1949–60 között születettek)

Az 1949–60 között születettek generációjában egy fontos változásra kell felfigyelnünk: a kulturális kereszténység változói kétfelé csoportosulnak: az intenzív keresztény változócsoporth egyik oldalán helyezkednek el a bizonytalan hit, másik oldalán a ritka vallásgyakorlat változói, összekapcsolva a személyes Istenben való hittel.¹⁵ Ez a változás tovább folytatódik majd a generáció gyermekeinek korosztályában (1972 után születettek).

13 Ebben és néhány korábbi megállapításban azzal a feltételezéssel élek, hogy az embereket fiatal korukban, „formálódó éveikben” ért hatások nagyon fontosak lehetnek a későbbi életük szempontjából. Több empirikus kutatás alátámasztja ezt a nézetet (pl. Hankiss et al. 1982; Inglehart 1997). A hipotézis statisztikai tesztelése túlmutatna e tanulmány keretein, mindenesetre nem kétséges, hogy ezt a tényezőt nem lehet figyelmen kívül hagyni. Egy másik (ezzel részben összefüggő) tényező a szülői generáció hatása, ez az 1939 után születetteknél mutatkozik meg a vallási változók terében, leginkább az 1973 után születetteknél figyelhető meg az 1949–60 között születettek vallásosságának hatása.

14 Stressz-értéke 0,15063, elfogadható. A tengelyek az előző generáció ábrájához hasonlóan értelmezhetők: értelmüket egyfelől a személyes vallásgyakorlat, másfelől az istenhit „személyessége” adja meg.

15 A klaszteranalízis eredményei azt sugallják, hogy a „kulturális kereszténység” változói nem alkotnak két kiforrott típust, inkább arról van szó, hogy létezik egy nem vallásos változócsoporth és egy intenzív keresztény vallásos típust képviselő változócsoporth, s ez utóbbi körül inkább ehhez, mint egymáshoz kapcsolódva két laza változócsoporthosulás.

Ismét „klasszikus” felállás az 1961–72-es generációban

A hetvenes évek szabadabb légkörének következtében az évtized végétől megindul a vallásosság fellendülésének folyamata (párhuzamosan az értékrend posztmaterializációjával) (Hegedűs 1998, Tomka 1990b, 1991, 1998; Hankiss et al. 1982). A hetvenes évek végétől a vallási megújulás és a társadalmi regeneráció egymást erősítő folyamatok voltak. A vallás progresszív szerepével (Tomka 1990b) párhuzamosan az egyházak presztízse is jelentősen megnőtt az 1989-90-es éveket megelőzően, a rendszerváltás alatt és közvetlenül utána (Tomka 1998). A vallási megújulás, a vallási fellendülés azzal járt, hogy a hitvalló kereszténység kevésbé koherens csoport lett, a változók eltávolodtak egymástól a két legfiatalabb korosztályban. Az 1961–72-es generációban ismét láthatóvá válnak az Yves Lambert által leírt típusok,¹⁶ amint a 6. ábra is mutatja. De akárcsak az 1939–48-as generációnál, itt is igaz, hogy ez a konfiguráció csak átmeneti jellegű.

6. ábra

A vallási változók tere, EVS 1999 (1961–72 között születettek)

Új típus a legifjabb generációban?

A hitvalló kereszténységet övező „kulturális keresztény” változók már az 1949–60-as generációban kettéváltak, s egy részük a személyes istenhit változóhoz kapcsolódott. A legfiatalabb generációban ez az utóbbi változócsoporthatározottan eltávolodik az

16 Különbség, hogy itt már határozottan külön típusnak tekinthetjük a kulturális kereszténységet, ezt a klaszteranalízis eredményei is megerősítik. A 6. ábrára vonatkozó Stressz-érték: 0,15938. Az ábra függőleges tengelye a világnézet bizonyosságát, míg a vízszintes tengely a személyes vallásgyakorlat szintjét fejezi ki.

intenzív keresztény vallásosság változóitól, ezáltal feltehetően a vallásosság egy új típusának formálódásáról beszélhetünk.

E típus a „kulturális kereszténységgel” ellentétben nem kötődik a bizonytalan istenhithez, de köthető a személyes Istenben való hithez, a lélekvándorlásban és a halálban való hithez és a vallási szertartások alkalmankénti látogatásához.

A személyes Istenben való hit, amely az idősebb generációknál az intenzív, személyesen megélt vallásosságot jelentette, s később inkább a „magán-” vallásosság kifejezőjévé vált, majd úgy tűnik, az 1961–72-es generációra ismét visszanyerte eredeti értelmét, ebben a korosztályban új tartalmat nyer. Egyfajta határozottság, tudatosság, személyes átéltség szinonimájaként jelenik meg.

Talán egy nem keresztény, de vallásos típus jelent meg a vallási térben, amely szétfeszíti a „kulturális kereszténység” kereteit. Minden bizonnyal a típus a fiatalok nem egyházasan keresztény, de személyesen megélt vallási orientációjának megjelenésére utal, melynek tartalma sokféle lehet.

Ami a 7. ábrán a „bizonytalan és immanens hit” névvel jelölt változókat illeti, valószínűleg esetükben nem beszélhetünk egy típusról. A klaszteranalízis eredményei szerint a lélekben, életerőben való hit a keresztény változók csoportjához tartozik, míg a bizonytalan istenhit igazából nem kötődik egyik csoporthoz sem. Ez azt is jelenti, hogy a legfiatalabb generációban megfigyelhető vallási típusok egyikének sem sajátos jellemzője a hitbeli bizonytalanság. Mivel a bizonytalan hit változója a három nagyobb változócsoporthoz helyezkedik el, és – ami a vallásosság egyéb itt vizsgált elemét illeti – nincs semmilyen specifikuma, valószínűleg nem külön típusról kell beszélnünk, hanem inkább egy olyan jelenségről, amely bizonyos mértékig¹⁷ mindhárom kimutatott típusban felfedezhető.

A legfiatalabb korosztály vallásosságában tehát gyakorlatilag három típus különül el (melynek gyökerei az 1949–60-as korosztályban figyelhetők meg): egy nem vallásos, egy egyházas keresztény és egy személyesen megélt, nem feltétlenül keresztény orientáció (lásd a 7. ábrát¹⁸).

Hogy pontosabban felfedhessük, mi is van az új típus mögött, az elemzésbe bevontam még néhány változót: a telepátiaiban (*telep* változó: hisz a telepátiaiban), a talizmánokban (*taliz*: hisz a talizmánokban, kabalákban), a bűnben (*bun*: hisz a bűnben), az Istenben (*isten*: hisz Istenben) való hitet és a meditációt (elmélkedést vagy imát: *medit*: szokott meditálni, elmélkedni vagy imádkozni)). Valamennyi változó az új típushoz került, a változók bevonásával viszont a szertartások időnkénti látogatása átkerült a keresztény csoportba (8. ábra¹⁹).

Véleményem szerint e változás úgy értékelhető, hogy az új típus nem egységes: minden bizonnyal tartalmaz keresztény jellegű orientációt is (vagy olyat, amiben legalábbis keresztény elemek vannak), de attól távolabb eső irányzatokat is magába foglal (talán ide kell sorolnunk a modern szinkretista irányzatokat és a keleti vallásokat). Ennek pontos tisztázásához azonban további vizsgálatokra van szükség.

17 Leginkább a nem vallásos típusban, mert ehhez esik a legközelebb, ezt követően az intézményes keresztény típusban, s talán valamennyire a nem egyházas, személyes típusban is.

18 A Stress érték 0,15368. A vízszintes tengely itt a személyes vallásgyakorlatot, a függőleges az istenhit személyes jellegét fejezi ki.

19 Stress: 0,17004, még elfogadható, de a többi értékhez képest relatíve magas. Mindenesetre a klaszteranalízis eredményei is megerősítik a kirajzolódó három típus létét.

7. ábra**A vallási változók tere, EVS 1999 (1972 után születettek)****8. ábra****A vallási változók tere, EVS 1999 (1972 után születettek)**

Még egyszer a generációk kialakításáról

Mint fentebb már említésre került, a generációkat részben a vallásosság és értékek változására vonatkozó ismeretek, részben a kormegoszlás ismeretében alakítottam ki úgy, hogy születési év tekintetében nagyjából tízéves időszakokat kaptam.

Az előzetesen kialakított határvonalak helyességének ellenőrzésére, illetve azok pontosítására elvégeztem az elemzést az 1928 előtt született generációra, majd az 1918–27-ben született generációtól kezdve a tízéves időszakot egy-egy évvel eltolva egészen az 1972–81-ben született generációig.²⁰

Az előzetesen kialakított határvonalak meglehetősen pontosnak bizonyultak. Az idősebbekre jellemző kettes konfiguráció az 1926–35-ben születetteknél kezd felbomlani, de hit tekintetében még egyáltalán nem különül el a bizonytalan hit és a hit elutasítása. Az egy évvel későbbi generációban már elkülönül a lélekben és életerőben való hit a bizonytalan hittől és a hit elutasításától, amelyek továbbra is együtt szerepelnek. Az 1929–38-as generáció az első, amelynél kialakult a hármas konfiguráció a bizonytalan hit és a hit elutasításának elválásával, tehát az első két generáció előzetes kialakítása helytállóan látszik.

A második és harmadik generáció között két lényeges különbségre kell odafigyelni: egyrészt a személyes Istenben való hit leválik az intenzív keresztény vallásosságot kifejező változokról, másrészt megkezdődik az utóbbiak "besűrűsödése". A személyes Istenben való hit leválása elsőként az 1935–44-ben születetteknél figyelhető meg,²¹ a hitvalló keresztény változók besűrűsödése azonban csak az 1939–48-as generációnál, ami az előzetesen kialakított harmadik generáció. A második és harmadik generáció közötti átmeneti időszak tehát 1935–1939-ig tart.

Az 1943–52-es generáció az első, amelynél már erősebben besűrűsödnek az intenzív keresztény változók, és a kulturális kereszténység változói is elválnak, ám olyan markáns besűrűsödést, amellyel a negyedik generációt jellemeztük, legelőször az 1946–55-ös generációnál tapasztalhatunk, s ez gyakorlatilag változatlan marad egészen az 1951–60-as generációig. A harmadik és negyedik generáció közti határvonal tehát nem látszik élesen: valahol 1946 és 1948 között húzódik.

Az ötödik generációt jellemző hármas konfiguráció először az 1959–68-as generációban figyelhető meg, tehát a negyedik és ötödik generáció valahol 1959–1960 körül válik el.

Végül az új vallási típus felé mutató változások kezdete az 1968–77-es generációra tehető, élesebben megmutatkozik az 1969–78 és 1970–79-es generációkban, de a határozottabb elkülönülés csak az 1970–81-ben születettek generációjában mutatkozik meg.²²

20 Maga a tízéves időtáv azért látszik célszerűnek, mert ez a legkisebb olyan időtáv, amely esetében az egyes generációk elemszáma száz körüli, másrészt kerek, könnyen kezelhető érték. Ennél szélesebb időtávot pedig nem érdemes választani, mert jóval elmosódottabb képet kapnánk a változásokról, fontos információkat veszítenénk.

21 Ez nem változtat azon, amit a személyes Istenben való hit leválásának háttéréről írtam.

22 Ez a legfiatalabb kialakítható generáció, tekintve, hogy a mintában nem szerepelt 1981 után született személy.

Az utolsó konfiguráció tehát nem csupán az 1972 után születettek, hanem az 1969 után születettek is érvényes.

Mindezek figyelembevételével a következő felosztás látszik célszerűnek a további vizsgálatok számára: 1929 előtt születettek, 1929–38, 1939–47, 1948–1959, 1960–1969 között és 1969 után születettek.

Mindez azonban nem módosítja a dolgozatban leírt lényegi állításaimat, amelyeket az alábbiakban foglalok össze (már a most kialakított határokat figyelembe véve).

Összegzés

Összegzésképp megállapítható, hogy noha vitathatatlanul jelen van a magyar társadalomban a vallásosság Yves Lambert által leírt három típusa, eredeti értelemben nem általánosíthatjuk ezt a modellt, hiszen gyakorlatilag csak két generációban (az 1929–38 és 1960–69 között születettek esetében) figyelhetünk meg a teljes népességre vonatkozó hármastagolódáshoz hasonló konfigurációt.

A második világháború mindenképpen egy törést jelentett a vallásosság szempontjából. A legidősebbeknél tapasztalható két típust az 1929–38-ban születetteknel felváltotta egy hármastagolódás, a nem vallásos és bizonytalan típus elkülönülésével. Nem tudhatjuk, hogy miképpen alakult volna tovább ez a folyamat egy szerves társadalomfejlődés során, mindenesetre az 1939–47 között születetteknel egy gyökeresen új elrendeződés alakult ki. Az új felállásban egy rendkívül egységes egyházas keresztény típus, egy nem igazán koherens, de határozottan elkülönülő nem vallásos típus szerepel, s rajtuk kívül bizonyos generációkban egységesen, másokban megosztva, a hitvalló kereszténység típusa köré rendeződve a „kulturális kereszténység” változó. Megfigyelhető az is, hogy ez utóbbi változócsoporthoz akkor válik ketté, mikor a „személyes Istenbe vetett hit” változója átkerül ebbe a típusba.

Egy új, az Yves Lambert-féle „kulturális keresztény” típustól eltérő változócsoporthoz mutatkozik meg először az 1948–59 között születetteknel, de leginkább gyermekeik generációjában (1969 után születettek). A vallástalan és egyházas keresztény csoporton kívüli csoportnak személyes Istenbe vetett hit adja meg a karakterét. E típus tartalmilag nagyon sokféle lehet. Elemzéseink tanúsága szerint a személyes Istenbe való hithez olyan hittartalmak kötődnek, mint a lélekvándorlásban, a halál utáni életben, a telepátiában, az Istenben, a talizmánokban, a bűnben való hit, illetve a gyakorlat változóival közösen a meditáció, elmélkedés vagy ima és a nagyobb ünnepekhez kötődő szertartáslátogatás. Kérdéses, hogy az itt kimutatott vallási típusok mennyiben köthetők konkrét társadalmi csoportokhoz, s hogy milyen más jellegű változókkal hozhatóak összefüggésbe. Ilyen és hasonló kérdések megválaszolása jelöli ki a munka jövőbeli folytatásának irányát.

Irodalom

- Cox, Trevor F.–Michael A. A. Cox (1994): *Multidimensional Scaling*. New York: Chapman Hall
- Ester, Peter–Loek Halman–Ruud de Moor (1993): *The Individualizing Society. Value Change in Europe and North America*. Tilburg: Tilburg University Press

- Földvári Mónika (1996): *A vallásosság típusai Magyarországon*. Budapest: Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. Szakdolgozat.
- Földvári Mónika–Rosta Gergely (1998): A modern vallásosság megközelítési lehetőségei. *Szociológiai Szemle* (1)
- Földvári Mónika–Rosta Gergely (1999): *Types of ideological position in post-communist Hungary*. Paper presented at IV. ISORECEA conference. December, Budapest.
- Füstös László–Meszéna György–Simonné Mosolygó Nóra (1997): *Térstatisztika*. Budapest: Aula Kiadó
- Garelli, Franco (ed.) (2003): *Religion and Generations – Religion et Générations. Le fait religieux à l'épreuve des générations. Handbook of the XXVIIth Conference – Manuel de la XXVIIeme Conférence*. Turin: ISSR–CISR
- Geertz, Clifford (1994): *Az értelmezés hatalma*. Budapest: Századvég Könyvkiadó
- Hankiss Elemér–Manchin Róbert–Füstös László–Szakolczai Árpád (1982): *Kényszerpályán? A magyar társadalom értékrendszerének alakulása 1930 és 1980 között*. Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézet
- Hankiss Elemér–Manchin Róbert–Füstös László (1983): *Az életcélok szerepe az emberek életében*. Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézet
- Hegedűs Rita (1998): A vallásosság kérdése Magyarországon nemzetközi és magyar kutatások eredményeinek tükrében. *Szociológiai Szemle* (1)
- Inglehart, Ronald (1990): *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press
- Inglehart, Ronald (1997): *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press
- Lambert, Y. – Michelat, G. (1992): *Crépuscule des religieux chez les jeunes?*. Paris: L'Harmattan
- Lambert, Yves (1994): La religion: un paysage en pleine évolution. In Héléne Riffault (ed.): *Les Valeurs de Français*. Paris: PUF, 123–162
- Mészáros István (1994): *Kimaradt tananyag. A diktatúra és az egyház*. Budapest: Márton Áron Kiadó
- Tomka Miklós (1985): Változó vallás. *Kultúra és Közösség* (1)
- Tomka Miklós (1990a): A vallás mint változó rendszer. *Szociológia* (3–4)
- Tomka Miklós (1990b): Vallás és vallásosság. In Andorka Rudolf–Kolosi Tamás–Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1990*. Budapest: TÁRKI
- Tomka Miklós (1991): *Magyar katolicizmus*. Budapest: OLI Vallásszociológiai Intézet
- Tomka Miklós (1998): Coping with persecution. Religious change in communism and in post-communist reconstruction in Central Europe. *International Sociology*, 13 (2)